

**Německé občanské (liberální) strany
v rakousko-uherské monarchii druhé poloviny
19. století se zřetelem k teritoriu Moravy**

Pavel KRÁKORA

**German civic (liberal) parties
in Austria-Hungarian Monarchy of the second half
19th Century with regards to territory of Moravia**

Abstract: This text deals with system of political parties within the Austria-Hungarian Monarchy during the second half of 19th Century with special regards to Moravia as a part of wider process formation of civil society. Main attention is paid to German's liberal (or so called civic) parties and their activities (development, internal structure, geographical delimitation), including main personalities.

Key Words: Civil society; Germans's liberal political parties; Second half of 19th Century; Austria-Hungary; Moravia.

Úvod

Ve druhé polovině 19. století dochází v rámci českých zemí – Moravu nevyjímaje – k formování občanské společnosti s tím, že tento proces byl úzce provázán s etablováním a pozvolným rozmachem

prvních politických stran. Prvotní politické subjekty byly nositeli několika specifí, které je odlišovaly od současných (moderních) politických stran. K těm nejvýraznějším bezesporu patřil jejich honorační charakter (absence horizontální a vertikální struktury, omezená aktivita na období okolo jednotlivých voleb), další typický atribut politického stranictví sledovaného období lze spatřovat v organizaci stran na zemském principu – tzn., že identické politické subjekty fungovaly samostatně na teritoriu jednotlivých historických zemí (Čech, Moravy a v omezené míře také Slezska). Dalším charakteristickým rysem „raných“ politických stran byla, vedle zmíněného zemského principu, jejich organizace na striktně národnostním principu, což vedlo k tomu, že vedle sebe paralelně fungovaly identické strany nejen jako samostatné zemské entity, ale uvnitř zemí se dále štěpily na základě příslušnosti k dané národnostní skupině.

Byl tak zcela běžný stav, kdy v Čechách vyvíjela aktivity liberální Národní strana (spíše známá pod označením staročesi), která měla svou dobu na Moravě označovanou jako Národní strana na Moravě, nicméně jak v Čechách, tak na Moravě nadto existovaly samostatné organizace německé liberální strany, které se však (na rozdíl od českých liberálů) v širším kontextu Předlitavska považovaly za část německého politického liberálního tábora v rakouské, posléze rakousko-uherské monarchii. Tento do určité míry heterogenní koncept politického stranictví de facto přetrvával až do konce existence Rakouska-Uherska v roce 1918, na straně druhé však umožnil obecně snadnější konsolidaci a etablování politických subjektů na regionální (zemské) úrovni, což se výrazně promítlo do jejich činnosti v příštích dekádách, zejména pak v době existence První československé republiky mezi léty 1918–1938.

V následujícím textu bude pozornost věnována nástinu vývoje německého liberálního směru v rámci Moravy druhé poloviny 19. a počátku 20. století, kdy i zde docházelo k utváření stranického systému, který představoval bázi pro další fungování politických stran hluboko do 20. století, u některých pak s přesahem do současnosti.

1 Německý liberální proud v rakouské a rakousko-uherské monarchii

Němečtí liberálové patřili, podobně jako tomu bylo v případě českého národně-liberálního tábora, k nejstarším a původním politickým stranám, které se zformovaly vzápětí po obnovení ústavního života v habsburské monarchii na počátku roku 1861 (srov. Cibulka, 2012). Narozdíl od české a moravské národní strany však obecně německé liberální strany neakcentovaly prvek národa, a zároveň se snažily eliminovat princip výše (v úvodu) zmíněného zemského separatismu (srov. Glassl, 1986). Stěžejním bodem jejich programu se postupně stala loajalita k ústavě a zachování vnitřní soudržnosti monarchie, tedy atributy centralismu a rakouského patriotismu (srov. Malíř, Marek a kol., 2005, s. 467–468). V této rovině se proto němečtí liberálové jak v Čechách, tak na Moravě, nutně dostávali s českými národními liberály i přes programovou shodu v ostatních otázkách – občanské svobody, rovnost před zákonem, náboženská tolerance apod. do příkrého rozporu.

Počínaje jarem roku 1861, tj. v návaznosti na obnovení ústavnosti v monarchii (Schmerlingova, resp. Únorová ústava z 26. února 1861), začala své aktivity vyvíjet liberální německá *Verfassungspartei* (německá ústavní strana), která se stala hegemonem na říšském sněmu. V souladu s výše zmíněnými programovými zásadami prosazovala kroky směřující k posílení významu a kompetencí centrální vídeňské vlády a institucí, a to především na úkor jednotlivých korunních zemí. Navíc v programu strany byla zároveň zpočátku rovněž patrná velkoněmecká idea, která však po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 zcela ustoupila do pozadí, což zároveň potvrdil sjezd strany konaný v roce 1870.

Verfassungspartei reprezentovala, stejně jako v případě ostatních politických stran konstituovaných v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století, klasickou politickou stranu honoračního typu postaráající širší a propracovanější vertikální organizační strukturu. Znamená to, že aktivita strany se v jejich počátcích redukovala na půdu říšského a sněmů zemských. Od počátku sedmdesátých let

19. stol., tj. v době, kdy se němečtí liberálové stali oporou a hybnou silou předlitavské vlády Adolfa Auersperga (1821–1885), začaly uvnitř strany sílit nacionální tendence negující její celorakouský – tj. supraetnický – charakter. Neshody způsobené vzrůstajícím nacionalismem nakonec v roce 1873 vyústily v rozštěpení *Verfassungspartei* na tři parlamentní frakce. Z původních programových východisek strany formulovaných v šedesátých letech 19. stol. vycházela konzervativní frakce nazývaná *Altliberalen* (staroliberálové). Naopak nacionální hlediska se zřetelně promítala do programu *Fortschrittsklubu* (Pokrokový klub, mladoliberálové). Kompromisní stanoviska – obhajoba liberálního programu s nacionálními prvky – zaujímala „středová“ frakce seskupená do *Klub der Linke* (Klub levice). Její stoupenci se zároveň pokoušeli o opětovné sloučení rozštěpených německých liberálů do jednoho politického subjektu. Na konci osmdesátých let 19. stol. (1888) sice došlo k přechodnému sjednocení německých liberálních frakcí do klubu *Vereinigte deutsche Linke* (Sjednocená německá levice), k němuž inklinovala i šlechtická strana ústavověrného velkostatku, však po volbách do říšské rady v roce 1891 se tento klub – opět v důsledku vyostření národnostní otázky – rozpadl (srov. Cibulka, 2010a, 2010b).

Jednotná celorakouská německá liberální strana – *Deutsche Fortschrittspartei* (Německá pokroková strana) se konstitovala v roce 1896. Ve svém „programu na rozdíl od“ dřívějších „staroliberálů“, akcentujících především zájmy velkokapitálu, zaměřila na odstranění hospodářských problémů rolníků a středostavovských vrstev a snažila se tak stát stranou s masovější podporou“ (Marek, Malíř a kol., 2005, s. 469). Avšak přes tyto deklarace nadále zůstala stranou vyšších středních vrstev, průmyslníků a intelektuálů, což pro ni představovalo značný handicap, a to zejména po zavedení všeobecného volebního práva do říšské rady po roce 1905 (srov. Marek, Malíř a kol., s. 469–470). Německé liberály zároveň oslaboval nárůst voličské podpory německých nacionálních stran – v roce 1901 založené nacionálně radikální *Alldeutsche Partei* (Všeněmecká strana), kterou reprezentoval Georg von Schönerer, a o rok později vzniklé *Freialldeutsche Partei* (Volná všenněmecká

strana). Deutsche Fortschrittspartei již byla, na rozdíl od původní Verfassungspartei a v souladu s dobovým trendem uplatňovaným v případě formujících se masových politických stran, budována na základě pevné vertikální organizační struktury včetně jednotlivých relativně autonomních zemských organizací. Její existence byla fakticky ukončena rozpadem Rakousko-Uherska v říjnu roku 1918. Na činnost německých liberálů v Předlitavsku částečně navázaly obdobně zaměřené politické subjekty v Rakousku a také v Československu – od roku 1919 *Deutsche demokratische Freiheitspartei* (Německá demokratická svobodomyšlná strana).

2 Německé liberální strany na Moravě

V podmínkách Moravy se německé liberální strany vyvíjely v souladu s celkovou společenskou a politickou situací v habsburské monarchii s tím. Stejně jako v ostatních korunních zemích (zejména v sousedních Čechách) je i zde nezbytné reflektovat místní specifika daná geografickým a sociálním rozvrstvením německého obyvatelstva. Němečtí liberálové v Rakousku na Moravě vystupovali pod názvem *Deutschmährische Partei*, avšak užíval se rovněž celorakouský název Verfassungspartei. V celkovém kontextu od šedesátých let 19. stol. do počátku prvního desetiletí 20. století reprezentovali – ve spojení s ústavověrným velkostatkem – nejvlivnější politickou sílu na moravském zemském sněmu, a to i v době (sedmdesátá a osmdesátá léta), kdy došlo na centrální úrovni ke štěpení Verfassungspartei na jednotlivé frakce. Deutschmährische Partei si dlouhodobě udržovala podporu mezi německými podnikateli a průmyslníky (mnohdy židovského původu), středními měšťanskými vrstvami (především Brno a Olomouc) a také mezi intelektuály. V roce 1896 se na tato strana – v souvislosti s celkovou genezí roztržitého německého liberálního tábora v Předlitavsku (snaha po opětovné unifikaci, viz výše) – transformovala do *Deutschfortschrittliche Partei in Mährens* (Německá pokroková strana na Moravě). I poté si němečtí liberálové na Moravě, na rozdíl od

postupného poklesu vlivu a významu tradičních českých národně-liberálních politických stran (národní a lidová strana), patrného zejména od počátku prvního decennia 19. stol., dokázali zachovat na zemském sněmu relativně stabilní pozici, která jim garantovala status rozhodujícího politického subjektu.

Určité komplikace však pro *Deutschfortschrittliche Partei in Mähren* vyvstaly na přelomu 19. a 20. stol., a to v podobě narůstajícího německého nacionalismu. Doposud dominantní strana německého politického spektra na Moravě začala přicházet o část své voličské základny, a to na úkor *Deutschnationale Partei Mährens* (Německá nacionální strana na Moravě) založené roku 1890. (Od roku 1895 nesla název *Deutsche Volkspartei (Mährens)* – Německá lidová strana na Moravě). Němečtí nacionálové na Moravě se – mimo zmíněnou voličskou doménu liberálů – soustředili především na nacionálně vyhraněné voliče venkovské kurie, nižší střední vrstvy ve městech a posléze se objevily i snahy „podchytit formující se německé nacionální dělnické hnutí“ (Malíř, 1996, s. 272). Na Moravě se však, oproti mnohdy až vyhrocenému a antagonistickému vztahu liberálů a nacionálů na půdě říšské rady, záhy vytvořila ochota pro vzájemnou kooperaci a podporu. Stalo se tak s ohledem na rozložení voličské podpory mezi jednotlivé kurie v řadách zdejších německých liberálů a nacionálů. Sbližování německých liberálů na Moravě s *Deutsche Volkspartei (Mährens)* rovněž podpořila secese radikální skupiny členů orientovaných na všenněmecké hnutí Georga von Schönerera (1842–1921). Došlo k tomu v roce 1900 pod názvem *Alldeutsche Partei (Mährens)*. Další faktor, stimulující užší kooperaci moravských německých liberálů a nacionálů, představoval vznik moravské německé křesťansko-sociální strany – *Christlichsoziale Partei Mährens* (1905). Ta se orientovala na skupiny voličů blízkých německým liberálům. Ne nepodstatnou roli sehrál také stále zesilující vliv německé sociální demokracie na zemském sněmu.

Pozici německých nacionálů na Moravě, reprezentovaných programově umírněnou *Deutsche Volkspartei (Mährens)* a radikálnější *Freialldeutsche Partei (Mährens)* vzniklou transformací

Alldeutsche Partei¹, upevnilo národnostní vyrovnání v roce 1905 (moravský pakt). Deutschfortschrittliche Partei in Mähren i navzdory tomu, že se jí mezi německými politickými stranami na Moravě do jisté míry podařilo udržet v prvním desetiletí 20. stol. postavení hegemonu, musela při koaliční spolupráci s německými nacionály respektovat skutečnost, že se tyto v průběhu několika mála let staly na zemském sněmu druhým nejvýznamnějším německým politickým uskupením. To zcela eliminovalo její vliv ve venkovské a všeobecné volební kurii. „Na druhé straně německá pokroková strana využívala této situace jako zbraně proti německé sociální demokracii a křesťansko-sociální straně, které byly přes početné voličstvo“ právě německými nacionály akcentujícími ve svém programu jak národní, tak sociální prvky, „odsouzeny k minimálnímu politickému zastoupení na moravském zemském sněmu“ (Malíř, 1996, s. 273). Němečtí liberálové-pokrokáři vyvíjeli na Moravě politické aktivity i po roce 1914 a ještě více než rok po vzniku samostatného Československa, když se teprve v listopadu 1919 sloučili s výše zmíněnou Německou demokratickou svobodomyšlnou stranou.

K předním osobnostem německé liberální, posléze liberárně-pokrokové strany na Moravě patřili Christian d'Elvert (1803–1896), který byl v letech 1861–1864 a 1870–1876 starostou města Brna; jeho synovec Heinrich d'Elvert (1853–1926), který od roku 1900 působil jako předseda Deutschfortschrittliche Partei in Mähren; ze starší generace to byl vedle H. d'Elverta významný představitel rakouských liberálů v říšské radě, brněnský advokát a brněnský starosta (1866–1867) Karl Giskra (1820–1879); jihlavský poslanec zemského sněmu a poslední předseda poslanecké sněmovny vídeňské říšské rady v letech 1917–1918 Gustav Gross; brněnský advokát Eduard Sturm (1830–1909), Adolf Promber (1843–1899), průmyslník a další z brněnských starostů (1864–1866), poslanec moravského zemského sněmu v městské kurii na Hranicku a Potštátsku v letech 1884–1899 a říšského sněmu za tutéž kurii v letech 1885–1891 či Alfred Skene st. (1815–1887), významný politický činitel německých liberálů na Moravě v oblasti Přerovska, Hranicka a Holešovska.

Závěr

Vývoj německého politického liberálního tábora na Moravě do značné reflektoval dění na celostátní úrovni – tj. zejména na úrovni předlitavské části rakousko-uherské monarchie. Zásadní proměnou prošla tato část politického spektra po vypuknutí první světové války, kdy se stalo součástí směru podporujícího válečné cíle Rakousko-Uherska a vilémovského Německa (především koncept tzv. Mitteleuropy – poválečná dominace německého živlu ve střední Evropě). V souvislosti s válečným stavem zároveň došlo k zásadnímu omezení politického a parlamentního života, což ruku v ruce se zhroucením rakousko-uherského státu na podzim roku 1918 vedlo k faktickému *zániku* „celorakouské“ německé liberální (pokrokové) strany. Na její aktivity v rámci Moravy, jež se stalo integrální součástí nově konstituovaného československého státu, navázala *Německá demokratická svobodomyslná strana* (*Deutsche Demokratische Freiheitspartei*) v čele s Brunem Kafkou (1881–1931), bratrancem spisovatele Franze Kafky, která se hlásila k odkazu předválečné Německé pokrokové straně (na Moravě označované *Deutschfortschrittliche Partei in Mährens* – viz výše). Strana se klonila k aktivistické německé politice a podpoře a rovněž se stavěla vstřícně k prezidentu T. G. Masarykovi a myšlenkám československého republikanismu. Jako jedna z mále německých stran v Československu odmítla v polovině 30. let 20. století fúzovat se Sudetendeutsche Partei a její existenci definitivně zpečetil zánik První československé republiky na podzim roku 1938.

Poznámky:

- ¹ Alldeutsche Partei (Mährens) se v důsledku vnitřního napětí způsobenému rozpory dvou předáků všenněmeckého hnutí v habsburské monarchii Georgem von Schönererem a Karlem Hermanem Wolfem (1862–1941) rozštěpila. Sympatizanti K. H. Wolfa ustavili Freialldeutsche Partei (Volná všenněmecká strana), k níž následně přešla většina členů původní

Alldeutsche Partei. V roce 1907 se *Freialldeutsche Partei* přejmenovala na *Deutschradikale Partei*. Ta se v podmínkách Moravy stala bází pro vznik *Deutsche Arbeiterpartei Mährens* (srov. Malíř, 1996, s. 272–273).

Literatura:

- ADLGASSER, F. *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849. Reichsrat 1861–1918. Ein Biographisches Lexikon, Teilband 1–2*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2014.
- BĚBAROVÁ, H. Německé liberální a nacionální spolky na Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. století. In Sborník prací pedagogické fakulty UJEP v Brně. Řada společenských věd, 1976, č. 7, s. 79–94.
- BOHÁČ, A. Vývoj Čechů a Němců na Moravě. Časopis Matice moravské, 1908, roč. 34, č. 2, s. 113–137, č. 3, s. 270–306, č. 4, s. 366–389.
- CIBULKA, P. Heinrich sv. pán d'Elvert – brněnský poslanec, moravský šlechtic a německý liberál. In MALÍŘ, J., RÁJA, M. (eds.) *JUDr. Václav Kounic a jeho doba*. Brno: Matice Moravská a Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2009. s. 259–280.
- CIBULKA, P. *Německé politické strany na Moravě 1890–1918. Ideje – programy – osobnosti*. Praha: Historický ústav, 2012.
- CIBULKA, P. Organizační vývoj německých liberálů na Moravě v letech 1890–1914. Český časopis historický, 2010a, roč. 108, č. 3, s. 443–478.
- CIBULKA, P. Politické strany německých liberálů na Moravě (1870–1914). In PROKŠ, P. a kol. *České země a moderní dějiny Evropy. Studie k dějinám 19. a 20. století*. Praha: Historický ústav, 2010b. s. 45–58.
- FRANZ, G. *Liberalismus. Die deutschliberale Bewegung in der habsburgischen Monarchie*. München: Verlag Georg D. W. Callwey, 1956.
- GLASSL, H. Mährische Landesbewußtsein am Beispiel eines historischen Vereins. In SEIBT, F. (Hrsg.) *Vereinswesen und Geschichtspflege in den böhmischen Ländern*. München, Wien: Oldenbourg, 1986. S. 61–70.
- HARRINGTON-MÜLLER, Diethild. *Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873–1910*. Wien: Böhlau, 1972.

- HYE, H. P. *Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation*. Praha: Karolinum, 1998.
- JANÁK, J. *Morava v národním a politickém ruchu 19. století*. Brno: Matice moravská, 2007.
- LUFT, R. Zivilgesellschaft im cisleithanischen Teil der Habsburgermonarchie bis 1914. In HACKMANN, J., ROTH, K. (Hrsg.) *Zivilgesellschaft im östlichen und südöstlichen Europa in Geschichte und Gegenwart*. München: Oldenbourg Verlag, 2011. S. 189–215.
- MALÍŘ, J a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004. I. díl: Období 1861–1938*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2005. 1023 s.
- MALÍŘ, J. *Občanská společnost na Moravě – spolky, strany, elity*. Brno: Matice moravská, 2014.
- MALÍŘ, J. *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno: FF MU, 1996.
- MALÍŘ, J. Politické strany na Moravě v období habsburské monarchie. Pokus o srovnání systému českých a německých stran na Moravě. In KORDIOVSKÝ, E. (ed.) *Politické strany a spolky na jižní Moravě*. Brno: Vlastivědná společnost, 1993. s. 11–34.
- RÁJA, M. *V čele občanských elit. Advokáti a společnost na Moravě v letech 1869–1914*. Brno: Matice moravská, 2015.
- VYSKOČIL, A. *Slovník představitelů politické správy na Moravě 1850–1918*. Praha: Historický ústav, 2011.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo náměstí 5
771 40 Olomouc
e-mail: pavel.krakora@upol.cz